

УДК 012Готалов-Готліб-047.38
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1\(31\).305538](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305538)

Великодна Ганна Володимирівна,
головний бібліотекар Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Левченко Валерій Валерійович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету (ОНМУ),
професор ОНМУ
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Майборода Павло Андрійович,
магістр історії, вчитель історії
Одеського ліцею № 50 Одеської міської ради
вул. Кінна, 46, м. Одеса, 65023, Україна
тел.: +38063 486 99 57
e-mail: pasamajboroda@gmail.com

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПАДЩИНА А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА: БІБЛІОГРАФІЯ, ОГЛЯД, КОМЕНТАРІ

На підставі опрацювання бібліографічних джерел та архівної інформації здійснено науково-бібліографічну репрезентацію вивчення інтелектуальної спадщини вченого-гуманітарія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1966). Проведено класифікацію та аналіз родо-видового складу бібліографічного матеріалу. Розглянуто основні закономірності формування, етапи та напрями його наукових досліджень у контексті розвитку історичної науки кінця XIX – першої половини XX ст., принципи її бібліографічної репрезентації, повноти та точності у бібліографічному інформуванні. Проведено короткий огляд публікацій, присвячених його біографії та діяльності, зроблено аналіз домінуючих пріоритетів його наукових досліджень, в якості висновку намічено основні напрями та перспективи вивчення творчої спадщини вченого. Наголошено, що вивчення біографії А. Г. Готалова-Готліба здебільшого відбулося, тоді як дослідження його творчості по суті ще не розпочиналося. Підкреслено, що наукові інтереси вченого містять різні аспекти візантиністики, історії освіти і педагогіки, історико-філософські течії педагогіки, історіографії, краєзнавчі студії тощо, але домінантним є історичний чинник.

Ключові слова: А. Г. Готалов-Готліб, інтелектуальна спадщина, бібліографія, біографія, наукові дослідження, історія, генерації.

Систематичне вивчення творчої спадщини будь-якого вченого починається зі складання, наскільки це можливо, повної бібліографії його праць. Перша відома нам спроба створення повної бібліографії Артура (Артемія) Генріховича (Григоровича) Готалова-Готліба була здійснена 2016 р. та дорівнювала 237 позицій [5]. До цього часу тема бібліографії його праць протягом майже всього ХХ ст. не була предметом спеціальної розробки. У радянські часи поява подібного дослідження не могла відбутися, так як історична бібліографія як окремий науковий напрям розвивалася дуже повільно через цензурні заборони. Значна частина наукових праць вчених дореволюційної і радянської генерацій під впливом ідеологічних обмежень потрапляла до спецховищ, а їх автори викреслювалися з бібліографічних списків, каталогів, картотек та були невідомі широкому загалові дослідників. Як наслідок практична бібліографічна діяльність у цій галузі майже не розроблялася, що не сприяло дослідженню творчої спадщини представників інтелектуальної спільноти. Соціокультурна потреба в актуалізації набутих вченими попередніх генерацій знань, які тривалий час були поза науковим та загальнокультурним обігом, засвідчує актуальність розроблення проблем бібліографії кожного окремого науковця. Тому завдання сучасних соціогуманітарних дисциплін із використанням міждисциплінарного підходу – подолати цю прогалину, що вирішується значною мірою за допомогою проведення та оприлюднення синтетичних бібліографічних досліджень.

До цієї студії вперше включено відомості про 257 опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба (див. дод. 1). Її основу становлять вищезазначене видання [5] та бібліографії, складені самим вченим у якості додатків до своїх автобіографій [1, арк. 67–68 зв.; 2, арк. 37–44; 3]. При складанні бібліографічного списку проводилася перевірка наявної інформації. Для уточнення бібліографічних описів книг та інших окремих видань використовувалися фонди Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (НБ ОНУ), Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) та інших бібліотек. Наявність статей та інших публікацій у періодичних виданнях перевірялася безпосередньо за журналами та підшивками газет, за наявності електронних бібліотек – за відповідними повнотекстовими електронними копіями (сканами) видань. При цьому звірялися заголовки, пагінація та інші елементи бібліографічного опису. У багатьох випадках перевірка дозволила виправити неточність та помилки, допущені попередніми авторами у бібліографічному описі вже відомих публікацій. При цьому часом виявлялися раніше невідомі їх перевидання та одночасні видання. Деякі брошури виявилися окремими відбитками статей серіальних видань, і нами було встановлено вихідні дані первинних публікацій. У поодиноких випадках звіряння показало відсутність публікацій, що згадувалися у покажчиках; відомості про них виключені з переліку як недостовірні.

Крім систематизації раніше відомої інформації та її перевірки було розгорнуто роботу з виявлення досі невідомих публікацій А. Г. Готалова-Готліба. У бібліографічному пошуку було використано, перш за все, профільні видання

1900-х – 1950-х рр. з історії, історії педагогіки, педагогіки тощо. Для виявлення невідомих статей у періодиці було здійснено фронтальний перегляд низки до-революційних і радянських журналів («Русская школа», «Наша школа», «Шлях освіти», «Советская педагогика» та ін.) і газет («Большевистское знамя», «За більшовицькі кадри» та ін.) у фондах НБ ОНУ і ОННБ. Повторне звернення до перегляду *de visu* деяких серіальних видань збагатило бібліографію кількома статтями (див. дод. 1, п. 243, 245, 248–250, 257), що належать до пізнього періоду його творчості. Пошук проводився також за довідковими виданнями та енциклопедіями (перші видання «Энциклопедического словаря» Ф. А. Брокгауза й І. А. Єфрона та «Большой советской энциклопедии»).

Результатом виконаної роботи стало суттєве розширення та оновлення бібліографічного списку (на $\approx 8\%$) праць А. Г. Готалова-Готліба. Якщо найбільш повний бібліографічний список раніше налічував 237 найменувань [5], то в нашій бібліографії надано відомості щодо 257 публікацій, в яких вчений був автором або редактором. У нашому списку збільшена кількість рецензій професора (з 7 до 9). Через велику кількість внесених змін та дотримання корпоративної етики укладачі відмовилися якимось виділяти нові позиції у списку. За бажанням кожен дослідник може самостійно для себе встановити додані нами пункти.

Через непередбачені обставини пандемії 2020–2021 рр. та воєнного стану 2022–2024 рр. залишився незавершеним перегляд низки намічених журналів і газет у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, у яких, на нашу думку, можна було б знайти чимало призабутих публікацій А. Г. Готалова-Готліба. Не повністю ($\approx 1\%$) проведена візуальна звірка публікацій, тому у нашому покажчику у бібліографічних описах декількох статей пагінація відсутня чи може виявитися неточною. Загалом, представлена бібліографія добре відображає еволюцію різноманітних наукових інтересів вченого-гуманітарія, хоча також може бути доповнена невідомими нам працями з центральних та периферійних періодичних видань.

Відходячи від загальноприйнятої традиції складання бібліографічних покажчиків та незважаючи на знайдені нові архівні документи щодо біографічних даних А. Г. Готалова-Готліба, представлений нами бібліографії не передує біографічна довідка особи. Замість цього проведено короткий огляд публікацій, присвячених його біографії та діяльності, зроблено аналіз домінуючих пріоритетів його наукових досліджень, а в якості висновку намічено основні напрями та перспективи вивчення творчої спадщини вченого.

Усі публікації згруповані за роками видання, усередині років – за алфавітом. Уточнення до заголовків робіт та додаткові бібліографічні дані розміщені у квадратних дужках. Скорочення слів у заголовках, що мали місце у вихідних публікаціях, не розшифровані; скорочення у назвах видавництва залишені без змін. Якщо прижиттєві перевидання праць мали зміни та додавання, то вони вважаються окремою публікацією та вміщені під роком свого видання. Праці, авторство яких ідентифіковано за А. Г. Готаловим-Готлібом завдяки бібліографіям,

складеним самим вченим в якості додатків до своїх автобіографій [1, арк. 67–68 зв.; 2, арк. 37–44], у реєстрі публікацій позначено «*» (див. дод. 1, п. 6–7, 10–11, 20, 25–26, 31, 89, 98–99, 103, 105–107, 215, 222, 246). Усі бібліографічні записи оформлені мовою оригіналу згідно з ДСТУ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Скорочення слів виконано відповідно до чинних стандартів. Усі записи нумеруються. Публікації під авторством чи упорядкуванням А. Г. Готалова-Готліба, що були видані окремими виданнями, виділені жирним шрифтом, видання, в яких вчений виступає редактором, перекладачем чи автором передмови – курсивом.

Результатом виконаної роботи стало суттєве розширення та оновлення бібліографічного списку праць вченого-гуманітарія. Дана робота в жодному разі не може вважатися закінченою, можна говорити лише про завершення першого етапу, на якому було акумульовано публікації з попередніх бібліографій А. Г. Готалова-Готліба з доповненням нововиявлених праць. Зазначимо, що актуальним залишається завдання пошуку опублікованих праць і рукописів, написаних у період 1911–1921 рр., коли автор мешкав у Пскові (1910–1918), Черкасах (1918–1919) та Одесі (з кінця 1919). В особистому фонді вченого в НБ ОНУ зберігаються рукописи деяких його праць, щодо яких залишається не з'ясованим, чи були вони опубліковані. Загалом, його бібліографія на сьогоднішній день видається ще явно неповною. Тому під час другого етапу, крім уточнення та доповнення наявного реєстру, сподіваємося, що буде створено повну бібліографію опублікованих праць непересічного вченого-гуманітарія.

Найбільш змістовні дослідження щодо біографії А. Г. Готалова-Готліба в сучасній українській літературі належать перу В. В. Левченка (див. дод. 2, п. 27, 37, 39–45, 49) та П. А. Майбороди (див. дод. 2, п. 35, 38, 47–48). Проте в цілому, як ми бачимо, дослідниками виконано лише початковий етап роботи. Незважаючи на те, що біографії А. Г. Готалова-Готліба було присвячено значну кількість публікацій (див. дод. 2), у них так само, як і у біографіях інших вчених першої половини ХХ ст. залишається чимало незаповнених сторінок. Наприклад, не до кінця вивчено результати його багатьох закордонних наукових відряджень із кінця 1890-х до 1920-х рр., його відносини з владою у різні періоди життя, діяльність періоду окупації 1941–1944 рр. тощо. Присутні лакуни і в біографії вченого та його сім'ї (двох дружин і сина). Також у літературі залишається маса поверхневих і необґрунтованих суджень, що узвичаїлися, головним чином, у період кон'юнктурного інтересу до його біографії та творчості в період останніх років існування СРСР [4].

Якщо вивчення біографії А. Г. Готалова-Готліба здебільшого відбулося, то дослідження його творчості по суті ще не розпочиналося. Його творчість, незважаючи на наявність низки праць, залишається маловивченою. Майже в усіх біографічних публікаціях зустрічаються поверхневі характеристики його наукових позицій. Його творче життя було дуже довгим – 60 (!) років, якщо вести відлік початку інтелектуальної творчої праці від часу першої наукової публікації 1897 р.

й до останньої 1957 р., або 65 (!) років, якщо його дебют у науковій діяльності рахувати від написаної ним 1892 р. наукової конкурсної роботи «О военном устройстве Византийской империи» під керівництвом професора Ф. І. Успенського, за яку 1895 р. отримав золоту медаль.

Репрезентовану бібліографію А. Г. Готалова-Готліба за бажанням можна диференціювати за різними ознаками: хронологічними, тематичними, жанровими, географічними, мовними тощо. Відповідно географічного місця його проживання виявлені публікації умовно можна ідентифікувати так: «петербурзький» період (1896–1903) – 107 праць, «ялтинський» період (1903–1908) – 8, «кишинівський» період (1908–1910) – 4, другий «псковський» період (1910–1919) – 7, «черкаський» період (1919) – 0, другий «одеський» період (1919–1960) – 131 праця. Поділ публікацій за жанрами має наступний вигляд: статті в енциклопедичних виданнях – 128, наукові статті – 80, книжки (у співавторстві, за його редакцією) – 6, навчальні посібники – 2, брошури – 10, рецензії – 9, наукові замітки – 7, газетні статті – 12.

У багаторічному творчому житті А. Г. Готалова-Готліба, безумовно, можна виділити етапи, різні й за тематикою, й за зовнішніми умовами роботи вченого, й за результативністю. Його перші роботи, починаючи зі студентських років і потім систематично з 1897 р., були присвячені середньовіччю в різних його іпостасях (див. дод. 1, п. 1–40). На важливе тематичне зрушення, що відбулося у науковому світогляді вченого на зламі XIX–XX ст., вплинула професійна діяльність, коли він, починаючи з 1901 р., став adeptом проведення реформи середньої освіти (див. дод. 1, п. 41–43). Привертає увагу низка його робіт 1909–1912 рр., присвячених найактуальнішому в усі часи питанню проведення фізичного виховання у середній школі, яке, вочевидь, у сучасних умовах потребує нового прочитання (див. дод. 1, п. 117–120). На окреме дослідження заслуговує питання щодо співвідношення праць А. Г. Готалова-Готліба 1940-х – 1950-х рр. із ідеями, які він обстоював окремо в 1920-х і 1930-х рр. Є думка, що адаптація до радянської системи освіти в ході багаторічної практичної роботи в імперській середній школі, згодом страх бути репресованим могли вплинути не тільки на психологію вченого, а й основи його наукового мислення. Наскільки його пізні роботи стали запереченням ідей європейського розвитку системи освіти в УСРР в 1920-ті рр.? Зрозуміло, що читати ці розвідки треба з урахуванням того, що вони виходили у світ, проходячи сувору цензуру та самоцензуру, якої не було у працях більш ранніх періодів, наприклад, першої половини 1920-х рр.

Наукові інтереси А. Г. Готалова-Готліба були надзвичайно широкими: різні аспекти візантиністики та слов'янознавства, історії античного світу та його культури, класичної філології та археології, історії освіти та педагогіки, історіографії та краєзнавства, історико-філософські течії педагогіки тощо, але до якої галузі знання не належало б його дослідження, у ньому обов'язково головну роль відігравав історичний чинник, що підтверджує домінування в його наукових дослідженнях сутності вченого-історика.

Говорячи про перспективи вивчення творчості А. Г. Готалова-Готліба, слід звернути увагу насамперед на його праці середини – другої половини 1920-х рр. Звісно ж, що його роботи можуть бути корисними не тільки для істориків освіти і педагогіки, які вивчають історію їх різних аспектів, але й для фахівців історії та філософії педагогіки XIX – початку XX ст. Отже, дослідникам належить оцінити внесок вченого в історію філософії, проаналізувати його філософські позиції, які простежуються буквально в усіх роботах, що мають історико-філософський характер. Залишаються відкритими багато питань щодо витоків та взаємних зв'язків основних теоретичних моделей А. Г. Готалова-Готліба. Традиційно його напрацювання розглядають у контексті 1920-х рр., хоча при цьому потребують осмислення його праці періоду 1930-х – 1950-х рр. та їх зв'язок із попереднім доробком, особливо початку XX ст. Названі та багато інших аспектів чекають на своїх дослідників.

Таким чином, саме проблеми історії та теорії освіти і педагогіки займали А. Г. Готалова-Готліба протягом усього його довгого творчого життя. Вочевидь, оцінка внеску вченого-гуманітарія у розробку цих питань має привернути увагу дослідників його творчості насамперед.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 114.
2. Архів НБ ОНУ. – Ф. 2 (Матеріали до біографій співробітників ОНУ імені І. І. Мечникова). – Од. зб. 294. – Арк. 1–38.
3. Архів НБ ОНУ. – Ф. 6 (Готалов-Готліб Артемій Григорович, особовий фонд). – Картон 21. – Од. зб. 208–212; Картон 22. – Од. зб. 213–216.
4. *Боровой С. А. Г. Готалов-Готліб / С. А. Боровой // Боровой С. Воспоминания / [вступ. ст. М. Соколянского; примеч. и библиогр. коммент. В. Кельнера]. – М.; Иерусалим: Евр. ун-т в Москве, 1993. – С. 345–355.*
5. *Майборода П. А. Ad memoriam. Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) (до 150-річчя від народження) / П. А. Майборода // Libra: зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків. – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2017. – С. 154–183.*

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1593, inventory 1, dossier 114.
- [2]. Arkhiv NB ONU [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 2 (Materialy do biohrafy spivrobotnykiv ONU imeni I. I. Mechnykova) [(Materials for biographies of employees of Odesa I. I. Mechnikov National University)], dossier 294, pp. 1–38.
- [3]. Arkhiv NB ONU [Archives of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Fund 6 (Hotalov-Hotlib Artemiy Hryhorovych, osobovyy fond) [(Artemiy Hryhorovych Hotalov-Hotlib, personal fund)], inventory 21, dossier 208–212; inventory 22, dossier 213–216.
- [4]. Borovoy S. A. G. Gotalov-Gotlib [Borovoi S. A. G. Gotalov-Gottlieb]. *Borovoy S. Vospominaniya* [Borovoy S. Memories]. Moscow, Jerusalem, 1993, pp. 345–355.
- [5]. Maiboroda P. A. Ad memoriam. Bibliografiya A. H. Hotalova-Hotliba (1866–1960) (do 150-richchia vid narodzhennia) [Ad memoriam. Bibliography of A. G. Hotalov-Hotlib (1866–1960) (to the 150th anniversary of his birth)]. *Libra: zbirka naukovykh prats kafedry istorii starodavnoho svitu ta serednikh vikiv* [Libra: a collection of scientific works of the Department of History of the Ancient World and the Middle Ages]. Odesa, 2017, pp. 154–183.

Надійшла 15.04.2024 р.

Додаток 1

Реєстр опублікованих праць А. Г. Готалова-Готліба
(А. Г., А. Г-б, А. Готалов, А. Готлиб, А. Г. Готалов)

1897

1. Памфилия / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 673.

2. Папарригопуло [историк] / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 717–718.

3. Папство : папская власть (теория) / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 741–748.

4. Парламенты Иерусалимского королевства / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 829–830.

5. Патария / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 958–959.

6. Palatini / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1897. – Т. 44. – С. 603–604.

1898

7. Патриарх / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 25–29.

8. Патрициат / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 20–22.

9. Пафлагония / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 55.

10. Петер (Герман) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 441.
11. Петер (Карл-Людвиг) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 45. – С. 441.
12. Петр II Лузиньян / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 499.
13. Петр Достопочтенный / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 486.
14. Петр Красс / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 499–500.
15. Петр Куртнэ / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 46. – С. 498.
16. Поппон / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 48. – С. 568–569.
17. Поселения варваров на римской и византийской территории / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 48. – С. 661–663.
18. Претор / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 98–99.
19. Преторианцы / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 97–98.
20. Преторий / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 98.
21. Префект / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 99.
22. Провинция [у римлян] / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литограф. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 332–337.

23. Прокопий [историк] / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 387–388.
24. Прония / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 445–446.
25. Пропретор / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 464.
26. Пророгация / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 464.
27. Прохирос / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 577.
28. Пулланы / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 775.
29. Пульхерия / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 50. – С. 781.
30. Proconsul / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : типо-литогр. И. А. Ефрона, 1898. – Т. 49. – С. 386–387.

1899

31. Раскол великий (схизма) западной церкви / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 51. – С. 303–308.
32. Рензе / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 52. – С. 575.
33. Реция / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 52. – С. 665–666.
34. Роман I Лакапин / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 72–73.

35. Роман II (Младший) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 73.

36. Роман III Аргир / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 73–74.

37. Роман IV Диоген / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1899. – Т. 53. – С. 74.

1900

38. Салическая династия / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1900. – Т. 56. – С. 124–128.

39. Светоний / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело, бывшее Брокгауз-Ефрон», 1900. – Т. 57. – С. 111.

40. Сеян / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1900. – Т. 58. – С. 720–721.

1901

41. К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений / А. Г. Готлиб // *Рус. шк.* – 1901. – № 7–8. – С. 208–230 ; № 9. – С. 122–149.

42. О материальном и служебном положении учебно-административного персонала средних учебных заведений в некоторых государствах Европы / А. Г. Готлиб // *Рус. шк.* – 1901. – № 10–11. – С. 79–97.

43. Подготовка преподавателей : к вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений / А. Готлиб. – [СПб. : б. и., 1901]. – 50 с.

44. Тактики и стратегии / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 527–528.

45. Танкред, король Обеих Сицилий / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 600.

46. Танкред [крестоносец] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 599–600.
47. Тарасий [патриарх] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 628–629.
48. Тассилон [баварский герцог] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 662–663.
49. Тевдигизель / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. Акц. общ. «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 749.
50. Тевдис / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 749–750.
51. Тевтат / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 750–751.
52. Тевтобургский лес / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 751–752.
53. Тевтоны / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 755–756.
54. Теодагад / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 877.
55. Теодемир [остготский король] / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 878.
56. Теодорих I / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 881–882.
57. Теодорих II / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 64. – С. 882.
58. Тиберий / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 137–139.

59. Тиберий II / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 139–140.
60. Тиберий III / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 140.
61. Тигеллин / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 158–159.
62. Тиграноцерна / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 162.
63. Тирания в Италии / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 226–227.
64. Тирш, Фридрих-Вильгельм / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 65. – С. 243–244.
65. Торисмунд, король остготов / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 630.
66. Тотила / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 662–663.
67. Трапезунт / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 726–727.
68. Трапезунтская империя / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 724–726.
69. Трапп (Эрнст-Христиан) / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 727.
70. Трир [город] / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 839–840.
71. Трирское архиепископство и духовное курфюршество / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Пе-

трушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО «Изд. дело», Брокгауз-Ефрон, 1901. – Т. 66. – С. 838–839.

1902

72. Сравнительный очерк служебного и материального положения учебно-административного персонала средних учебных заведений России, Германии, Франции и Австрии / сост. А. Г. Готлиб. – СПб. : Сенат. тип., 1902. – 15 с.

73. Тунгры / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 63.

74. Турма / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 209.

75. Тюбинген / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 314–315.

76. Тюринги / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 340–341.

77. Тюрингия / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 341–343.

78. Убии / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 67. – С. 398.

79. Умбры / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 724.

80. Университет / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 751–788.

81. Университетские педагогические семинарии / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 68. – С. 749–750.

82. Фока, византийский император / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 199–200.

83. Формальное образование ума / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 284–286.

84. Фотий / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 391–394.

85. Франке (Август-Герман) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 71. – С. 455–459.

86. Франкфуртская система / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 72. – С. 493–494.

87. Фрик (Отто) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 72. – С. 800.

1903

88. Харистикия / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 73. – С. 75–76.

89. Хоматиан (Димитрий) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 540.

90. Хрисолор (Мануил) / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 624–625.

91. Христианство у германцев / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 680–688.

92. Христофор Митиленский / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 712–713.

93. Хроника Византийская / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 734–736.

94. Хроника пасхальная / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 736.

95. Хумн (Никифор) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 776.

96. Царь : царская власть в Византийской империи / А. Готлиб // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петру-

шевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 835–838.

97. Целий Антипатр / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 74. – С. 905.

98. Ценоманы / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 13.

99. Цепфль (Генрих) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 48–49.

100. Церингены / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 58–59.

101. Циллер (Туискон) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 75. – С. 182.

102. Шёнтан (Павел) / А. Г-б // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 77. – С. 474.

103. Шиллер (Герман) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 561-562.

104. Шпиллеке (Август-Готлиб) / А. Г[оталов-Готлиб] // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 831.

105. Шрадер (Вильгельм) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 852.

106. Штенцель (Густав-Адольф-Гарольд) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 903.

107. Штурм (Иоганнес) / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // *Энциклопедический словарь* : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 78. – С. 941.

1904

108. Лиар¹ Л. Французские университеты накануне великой революции. Предисловие редактора перевода / пер. под ред. А. Г. Готлиба // Рус. шк. – 1904. – № 7–8. – С. 1–29 ; № 9. – С. 1–27 ; № 10–11. – С. 1–16.

109. Шультфорта / А. Г[оталов-Готлиб] // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1904. – Т. 79. – С. 6.

110. Шульце (Иоганнес) / А. Г-б // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1904. – Т. 79. – С. 8.

1905

111. Лиар Л. Французские университеты накануне великой революции / пер., примеч. и предисл. Готалов А. Г. – СПб. : изд. журн. «Русская школа», 1905. – 74 с.

112. Чем жива Швейцария (Из записной книжки туриста-педагога) / А. Готлиб // Рус. шк. – 1905. – № 2. – С. 1–7 ; № 3. – С. 1–11 ; № 9. – С. 45–59 ; № 10–11. – С. 1–27 ; № 12. – С. 21–70.

1906

113. [Рецензия] / А. Готлиб // Рус. шк. – 1906. – № 5–6. – С. 29–30. – Рец. на ст.: Позднеев Д. Народное образование в Швейцарии // Журн. М-во нар. просвещения. СПб., 1905. Ч. 359. С. 24–112.

1907

114. Очерк народного образования Швейцарии : с прил. стат. табл. / А. Готлиб. – СПб. : Рус. шк., 1907. – 150 с.

115. Средняя школа / А. Готлиб // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред.: К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского ; изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, 1907. – Т. [86], доп. т. 2 : Пруссия – Фома. Россия. – С. 679–685.

1909

116. Образовательные поездки с учащимися по России и за границу / А. Готлиб // Рус. шк. – 1909. – № 9. – С. 77–90 ; № 10. – С. 83–105.

117. Физическое воспитание в средней школе по сокольской системе / А. Г. Готлиб. – Кишинев : тип. Бессараб. губ. правления, 1909. – VI, [2], 24 с.

¹ Луї Ліар (Louis Liard, 1846–1917) – французький філософ. У своїх працях прагнув примирити критичну філософію І. Канта з сучасною позитивною наукою. Головні праці: «Les Logiciens anglais contemporains» (1880), «Descartes» (1881), «La Science positive et la Métaphysique» (2 вид., 1883), «Logique» (1884), «L'Enseignement supérieur en France» (1888–1894), «Universités et Facultés» (1890).

118. Физическое воспитание учащихся в Ялтинской Александровской гимназии / А. Готлиб // Рус. шк. – 1909. – № 2. – С. 132–158.

1910

119. Российско-шведская выставка физического развития и спорта 1909 года в Санкт-Петербурге / А. Готлиб // Журн. М-ва нар. просвещения. – 1910. – Ч. 25, № 2. – С. 178–218.

1912

120. О физическом воспитании в средней школе / А. Готлиб // Труды Первого Съезда директоров средних учебных заведений С.-Петербургского учебного округа (СПб., 7–11 янв. 1912 г.). – СПб. ; М., 1912. – С. 150–167.

121. [Ответ на замечания] / А. Готлиб // Труды Первого Съезда директоров средних учебных заведений С.-Петербургского учебного округа (СПб., 7–11 янв. 1912 г.). – СПб. ; М., 1912. – С. 173–175.

1913

122. Гимназия / А. Готлиб // Новый энциклопедический словарь : [в 29 т.] / под общ. ред. акад. К. К. Арсеньева. – СПб. : тип. АО Брокгауз-Ефрон, [1913]. – Т. 13. – Стб. 521–539.

123. К вопросу об ученических рефератах и классных сочинениях на темы из античного мира / А. Готлиб // Гермес. – 1913. – № 8. – С. 218–221.

1915

124. Об эстетическом воспитании в средней школе / А. Готлиб // Искусство и жизнь. – 1915. – № 8².

125. [Рецензия] / А. Готлиб // Тр. Псков. археол. о-ва, 1914–1915 гг. – Псков, 1915. – Вып. 11. – С. 171–174. – Рец. на кн.: Покровский Н. В. Заметка о памятниках Псковской церковной старины. М. : Изд. журн. «Светильник», 1914. 39 с., 23 л. ил.

126. Средняя школа и изучение старины / А. Готалов // Тр. Псков. археол. о-ва, 1914–1915 гг. – Псков, 1915. – Вып. 11. – С. 159–161.

1922

127. Исторический очерк / сост.: А. Г. Готалов-Готлиб, В. А. Добровский, Д. К. Третьяков // Первый детский городок имени Коминтерна / отв. ред. В. П. Потемкин. – Одесса : Нар. ком. просвещения Украины, Одес. губерн. отд. нар. образования, 1922. – С. 1–44.

128. Школьные вопросы у побежденных / А. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1922. – № 7–8. – С. 116–130.

² Це видання відсутнє в одеських бібліотеках, тому не вдалося надати його повний бібліографічний опис.

1923

129. Барт³ П. История социально-педагогической идеи / под ред. и с предисл. А. Г. Готалова-Готлиба ; пер. с нем. С. О. Лозинского. – Одесса : Гос. изд-во Украины, 1923. – 32 с.

130. Вторая Всеукраинская конференция по педагогическому образованию / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 91–94.

131. Итоги германской школьной реформы / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 1. – С. 41–43.

132. Комплексная программа для школы / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 3. – С. 23–26.

133. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 2. – С. 37–61.

134. Народное образование в б. Одесской губернии под влиянием голода и разрухи 1921–22 годов / А. Г. Готалов-Готлиб. – [Одеса, після 1923]. – С. 116–126⁴.

135. Одесская филия всеукраинского Научно-педагогического комитета (Научпедкома) / А. Г-ов // Наша школа. – 1923. – № 1. – С. 43–45.

136. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 3. – С. 276–278. – Рец. на кн.: Synoptische Tabellen für den geschichtlichen Arbeits-Unterricht, vond Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart / herausg. v. Siegfried Kawerau, unter Mitarbeit v. Fritz Ausländer, Heinrich Rientjes und Fritz Wuessing. Berlin ; Wien ; Leipzig : Verlag Franz-Schneider, 1921. VII, 65 S.

137. [Рецензия] / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 102–103. – Рец. на кн.: Никольский В. К. Очерк первобытной культуры / со вступ. ст. проф. В. А. Городцова. М. ; Петроград [СПб.] : изд. Л. Д. Френкеля, 1923. 222 с.

138. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // Путь Просвещения. – 1923. – № 3. – С. 272–273. – Рец. на кн.: Proletarischer Kindergarten : ein Märchen-und Lese-Buch für Gross und Klein / herausgeg. v. Ernst Friedrich. Buchverlag der Arbeits-Kunst-Ausstellung. Berlin : Buchverlag der Arbeiter-Kunst-Ausstellung, 1921. 231 S.

139. [Рецензия] / А. Готалов // Наша школа. – 1923. – № 2. – С. 102. – Рец. на кн.: Гернес М. История первобытного человека / вновь перераб. проф. Ф. Бен со 100 рис. ; авторизир. пер. с послед. нем. изд., под ред. и с предисл. проф.

³ Барт Пауль (1858–1922) – німецький філософ і соціолог. Розробляв усі найважливіші проблеми загальної педагогіки з позицій соціологізму. В історико-педагогічних працях типологізував педагогічні вчення та простежував генезис та еволюцію соціально-педагогічних ідей від Платона до Наторпа. Вбачав зв'язок розвитку теорії педагогіки з історією освітньо-виховних закладів. Основні праці: «Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre auf Grund der Psychologie und Philosophie der Gegenwart» (1906), «Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistgeschichtlicher Beleuchtung» (1911) та ін.

⁴ Окремий відбиток однієї з робіт А. Г. Готалова-Готліба. Виходячи зі змісту тексту, праця видана після 1923 року.

Моск. Археол. ин-та А. П. Калитинского. Берлин ; Рига : Наука и жизнь, 1923. 141 с. мал. форм. ; 100 рис. (Русское издание «Библиотеки Гешен»).

140. [Рецензия] / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 4–5. – С. 177. – Рец. на кн.: Томпсон-Сетон Э. Приключения Рольфа / рис. в тексте авт. ; рис. А. Бенуа ; пер. с англ. М. Волошиновой. М. : Гос. изд-во, 1922. 263 с. : ил.

141. Система народного образования в РСФСР / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 1. – С. 38–40.

142. Смычка сельской школы с педтехникумом в РСФСР / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1923. – № 3. – С. 93–94.

143. Укрепление массовой трудовой школы / А. Готалов // *Наша школа*. – 1923. – № 3. – С. 6–9.

1924

144. 1) Главнейшие дидактические проблемы современности. 2) Основы школоведения : объясн. зап. / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 57–62.

145. Избранные темы по дидактике : (пособие для кружковой и индивидуальной работы) / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 187–197.

146. Избранные темы по школоведению : предварительные замечания / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 198–207.

147. Как усвоить основные положения и приемы комплексной системы обучения и как применять программы ГУС'а на практике / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 10–12. – С. 11–19.

148. Консультационное бюро при Одесском ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 10–12. – С. 225–226.

149. Консультационное бюро при Одесском ИНО (Вниманию работников просвещения) / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 116–118.

150. Очерки по детскому движению / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 46–50 ; № 3. – С. 18–22 ; Ч. 7–9. – С. 10–15 ; Ч. 10–12. – С. 123–135⁵.

151. Педагогические вечера / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 118–119.

152. Педагогический кружок в ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1924. – № 3. – С. 89–90.

153. Педагогическое образование на Западе (Из доклада, прочитанного 3 октября 1924 г. на Всеукраинской педагогической конференции в Харькове) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь Просвещения*. – 1924. – № 11–12. – С. 167–190.

⁵ Цю частину нарису було опубліковано під назвою «Очерки по детдвижению».

154. Проблема сельской четырехлетней школы / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 21–25.
155. Физическая культура в школе / А. Готалов // *Наша школа*. – 1924. – № 1–2. – С. 35–38.
156. Что и как читать о школе : пособие для кружковой и индивидуальной работы / А. Готалов-Готлиб. – Одесса : *Наша школа*, 1924. – 27 с.
157. Что и как читать о школе : (пособие для работников трудовой школы) / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1924. – № 4–5. – С. 138–160.

1925

158. Ближайший этап проведения всеобщего обучения на Украине / А. Готалов // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 3–4. – С. 3–4.
159. Грунтовні принципи загального навчання / А. Готалов // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1–2. – С. 7–14.
160. Детское движение как фактор массового воспитания / А. Г. Готалов-Готлиб. – Одесса : *Наша школа*, 1925. – 43 с.
161. Консультационное бюро при Одесском ИНО / А. Г[оталов-Готлиб] // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1–2. – С. 193.
162. № 2. О физическом воспитании в школе / А. Готалов-Готлиб // *Наша школа*. – 1925. – Ч. 1. – 2. – С. 199–200.
163. [Рецензия] / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь просвещения*. – 1925. – № 4. – С. 208–210. – Рец. на кн.: Свадковский И. Дальтон-план в применении к советской школе / с предисл. П. Блонского. М. ; Л. [СПб.] : Гос. изд., 1925. 87 с.
164. Система повышения квалификации народного учительства в Германии / А. Г. Готалов-Готлиб // *Путь Просвещения*. – 1925. – № 7–8. – С. 175–197.
165. Современные педагогические течения / А. Гергет⁶, А. Готалов-Готлиб. – Харьков : Госиздат Украины, 1925. – VIII, 249 с.
166. Хрестоматія сучасних педагогічних течій / А. Гергет, А. Готалов-Готлиб. – Київ : Держвидав України, 1925. – 250 с.

⁶ Гергет Антон (Herget Anton, 1875–1944) – німецький педагог, психолог, музикант. Професор педагогіки та психології університету та завідувач кафедри музичного виховання Німецької музичної академії в Празі. Численними публікаціями сприяв підготовці та підвищенню кваліфікації вчителів, координуючи ідеї сучасних педагогів. Як представник сучасних педагогічних течій був особливо відданий підготовці та підвищенню освіти вчителів. Редактор журналів «Schaffende Arbeit und Kunst in der Schule» (1913), «Schriften zur Lehrerfortbildung» (1913), «Die Lehrerfortbildung» (1916) і молодіжного додатка німецькомовної «Prager Zeitung» «Bohemia». Автор кількох неодноразово виданих підручників і багатьох наукових праць: *Lehrbuch der Pädagogik I: Psychol. und Erziehungslehre*, 1914, 5. Aufl. 1922, II: *Logik und Unterrichtslehre*, 1917, 3. Aufl. 1922, III: *Geschichte der Pädagogik, gem. mit W. Toischer*, 1923, 3. Aufl. (bearbeitet von R. Piffel und A. Simonie) 1930; *Geschichte der Erziehung und des Unterrichts für österr. Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalten, gem. mit R. Piffel und A. Weiß*, 1916, 2. Aufl. 1920; «Die wichtigsten Strömungen im pädagog. Leben der Gegenwart» I: 1914, 5. Aufl. 1922, II: 1915, 5. Aufl. 1925; *Edel sei der Mensch, hilfreich und gut (Stoffsmgl.)*, 4 Bde., 1925; *Pädagogik für Musiklehrer*, 1929 та ін.

1926

167. Баварський комплексник-краєзнавець : (одна з оаз у реакційній пустелі) / А. Готалов-Готліб // *Радян. освіта*. – 1926. – № 4. – С. 65–70.

168. Жонкер⁷ Т. Экспериментальная педагогика в детском саду / пер. с фр. ; ред. А. Г. Готалов-Готлиб. – М. : Мир, 1926. – 119 с.

169. Курси-семінари для підвищення кваліфікації міськ. вчителів при Одеському ІНО / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 11. – С. 134–140.

170. Новые педагогические институты в Саксонии / А. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 2. – С. 90–106 ; № 3. – С. 123–132.

171. Обновленная саксонская народная школа : (по личным наблюдениям) / А. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 6–7. – С. 116–138.

172. Опытные школы в Саксонии : (из личных наблюдений и впечатлений) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Шлях освіти*. – 1926. – № 8–9. – С. 137–158 ; № 10. – С. 90–98.

1927

173. Болгария : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 6. – Стб. 738–740.

174. Боливия : V. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 6. – Стб. 798–799.

175. Бразилия : V. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1927. – Т. 7. – Стб. 305–306.

176. Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці (12 січ. 1746 – 17 лют. 1827) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 1. – С. 9–57.

177. Життєвий шлях і діяльність Г. Песталоцці / А. Г. Готалов-Готліб // *Зб. наук.-дослід. ін-ту педагогіки та педології*. – 1927. – № 1⁸.

178. Нові школи в Німеччині : (з особистих спостережень) : [посіб. для педвузів] / А. Г. Готалов-Готліб. – Одеса : Держ. вид-во України, 1927. – 172 с.

179. О хрестоматиях по истории педагогики : (критико-методологический очерк) / А. Г. Готалов-Готлиб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 262–281.

180. Педагогічна енциклопедія проф. Роллофа / А. Г. Готалов-Готліб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 387–393.

181. Про хрестоматії з історії педагогіки : (критично-методологічний нарис) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 6–7. – С. 56–73.

⁷ Жонкер Т. (Jonker) – професор університету та директор педагогічного інституту в Брюсселі.

⁸ З 2018 р. збірник вважається втраченим у фондах НБ ОНУ, тому встановити точні вихідні дані статті не вдалося.

182. Російський педагогічний журнал дореволюційного періоду : (спроба характеристики) / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1927. – № 5. – С. 105–122.

183. Школа робітничої молоді в Німеччині : (за особистими спостереженнями) : [посіб. для педвузів та викладачів ФЗУ] / А. Готалов-Готліб. – Одеса : Держ. вид-во України, 1927. – 24 с.

184. «Школа робітничої молоді у Німеччині». (За особистими спостереженнями) / А. Г. Готалов-Готліб // *Зап. Одес. ін-ту нар. освіти*. – 1927. – Т. 1. – С. 282–302.

1928

185. Великобританія : V. Народное образование : Англия и Уэльс ; Шотландия / А. Готалов-Готліб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1928. – Т. 9. – Стб. 664–676.

186. Песталоцці в своїх творах про будинок для бідних дітей у Нойгофі / А. Готалов-Готліб // Песталоцці Г. Вибрані твори. – Вип. 1. : Класики педагогіки / за ред.: проф. М. І. Гордієвського, проф. А. Г. Готалова-Готліба, В. О. Чудновцева. – Одеса, 1928. – С. 57–90.

187. [Рецензия] / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1928. – № 2–3. – С. 235. – Рец. на кн.: Праці Одеської центральної наукової бібліотеки. Одеса : 2-а Держдрук. ім. Леніна, 1927. Т. 1. [2], VI, [2], 200 с., 2 арк. іл.

188. Система народньої освіти Німеччини, Сполучених Штатів Північної Америки, Франції та Англії / А. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1928. – № 8–9. – С. 39–71 ; № 10. – С. 21–40 ; № 11. – С. 13–34.

1929

189. Гарвардский университет / А. Готалов-Готліб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1929. – Т. 14. – Стб. 568–569.

190. Критичні зауваження до питання про уніфіковану систему народньої освіти переходової доби в СРСР / А. Г. Готалов-Готліб // *Шлях освіти*. – 1929. – № 1–2. – С. 12–28.

191. Педагогическое образование в Европе и Америке / А. Г. Готалов-Готліб // Педагогическая энциклопедия : в 3 т. / под ред. А. Г. Калашникова. – М. : Работник просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 755–782.

192. Реформаційний рух у царині народньої освіти сучасної Англії. Частина I (1918–1924 р.р.) / А. Г. Готалов-Готліб // *Пр. наук.-дослід. катедри педагогіки й педології при Одес. ін-ті нар. освіти*. – 1929. – Т. 1. – С. 5–48.

193. Форми групування учнів для дидактичних цілей по школах Сполучених Штатів Америки й Німеччини у зв'язку з сучасним педагогічним рухом /

А. Г. Готалов-Готліб // Групування дітей у школі / за ред. А. Г. Готалова-Готліба та С. І. Лозинського. – Одеса, 1929. – 36. 1. – С. 3–39.

1930

194. Сучасний філософсько-педагогічний рух Заходу / А. Г. Готалов-Готліб // Зап. Одес. наук. при ВУАН т-ва. Секція педагогічна. – 1930. – № 1. – С. 49–79.

1931

195. Фашизм і освіта за кордоном: до питання про педагогічні теорії німецького національ-фашизму / А. Г. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1931. – № 10–12. – С. 145–155.

1932

196. Кризова перепродукція в галузі середньої та вищої освіти в Німеччині / А. Г. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1932. – № 11–12. – С. 163–170.

197. Освітня політика в еспанській конституції 1931 р. / А. Готалов-Готліб // Комуніст. освіта. – 1932. – № 6. – С. 121–132.

198. Просветительская политика в испанской конституции 1931 г. / А. Готалов-Готлиб // На путях к новой школе. – 1932. – № 5. – С. 52–60.

1933

199. Методическая работа в индустриальных техникумах Германии / А. Готалов-Готлиб // За пром. кадры. – 1933. – № 11. – С. 81–86.

200. Система начального и среднего образования в Чехо-Словакии / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1933. – № 3. – С. 119–128 ; № 5–6. – С. 140–145⁹.

201. Швейцария : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1933. – Т. 62. – Стб. 90–94.

1934

202. Народное образование в Ирландии / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 3. – С. 88–97.

203. Народное образование в Турции / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 2. – С. 147–156.

204. Очерки педагогической теории итальянского фашизма / А. Г. Готалов-Готлиб // Коммунист. просвещение. – 1934. – № 4. – С. 107–116.

205. Педагогическое образование в Германии / А. Г. Готалов-Готлиб // Пед. образование. – 1934. – № 6. – С. 82–95 ; 1935. – № 1. – С. 113–119 ; № 2. – С. 73–81.

⁹ Продовження статті подано під назвою «Система народного образования в Чехо-Словакии».

206. Современный университет в США / А. Г. Готалов-Готлиб // *Фронт науки и техники*. – 1934. – № 10–11. – С. 106–115.

207. Чехословакия : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1934. – Т. 61. – Стб. 510–515.

1935

208. Ирландская свободная республика : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1935. – Т. 29. – Стб. 248–251.

209. Очерки педагогической теории итальянского фашизма. Джованни Джентиле и его педагогика / А. Г. Готалов-Готлиб // *Коммунист. просвещение*. – 1935. – № 2. – С. 122–135.

210. Педагогическое образование во Франции / А. Г. Готалов-Готлиб // *Пед. образование*. – 1935. – № 5. – С. 121–128 ; № 6. – С. 83–87.

1936

211. Взаимоотношения государства, церкви и школы в Бельгии / А. Г. Готалов-Готлиб // *Коммунист. просвещение*. – 1936. – № 3. – С. 105–112.

212. Финляндия : VIII. Народное образование образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1936. – Т. 57. – Стб. 608–609.

1937

213. Канада : VIII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1937. – Т. 31. – Стб. 205–208.

214. Куба : Народное образование / А. Готалов-Готлиб // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1937. – Т. 35. – Стб. 357–358.

215. Мангеймская школьная система / [А. Готалов-Готлиб]* // *БСЭ* : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1938. – Т. 38. – Стб. 11–12.

1938

216. Народное образование в скандинавских странах / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. педагогика*. – 1938. – № 9. – С. 120–134.

217. Университеты в Южноафриканском союзе / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. наука*. – 1938. – № 4. – С. 161–167.

218. Школьные системы капиталистических стран / А. Г. Готалов-Готлиб // *Совет. педагогика*. – 1938. – № 4. – С. 121–138.

1939

219. Нидерланды : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 73–74.

220. Норвегия : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 345–347.

221. Нормальная школа / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 2. – Стб. 366–367.

222. Нью-Фаундленд : Народное образование / [А. Готалов-Готлиб]* // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 451–452.

223. Одесская область : IV. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 42. – Стб. 745–747.

224. Оранжевое свободное государство : Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1939. – Т. 43. – Стб. 257–258.

225. Положение культуры и просвещения национальных меньшинств в капиталистических странах / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1939. – № 2. – С. 148–160.

226. Среднее образование во Франции перед буржуазной революцией 1789 г. и планы его реформы / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1939. – № 4. – С. 112–122.

1940

227. Начальная школа во Франции по наказам 1789 года / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 2. – С. 67–77.

228. Персия : VII. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1940. – Т. 45. – Стб. 199–200.

229. Португалия : VI. Народное образование / А. Готалов-Готлиб // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидта. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1940. – Т. 46. – Стб. 488–489.

230. Практика и теория дошкольного воспитания в первой половине XVIII века / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 8. – С. 61–71.

231. Роберт Оуэн как великий пионер воспитания детей дошкольного возраста / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1940. – № 6. – С. 78–83.

1941

232. О развитии истории педагогики / А. Г. Готалов-Готлиб // Учит. газ. – 1941. – 4 апр. (№ 41). – С. 2.

233. Русская педагогическая журналистика первой половины XIX века и К. Д. Ушинский / А. Г. Готалов-Готлиб // Совет. педагогика. – 1941. – № 3. – С. 79–90.

234. Томашпольский Г. С. Приготовление уроков по математике учащимися старших классов средней школы / [под ред. д-ра пед. наук, проф. А. Готалова-Готлиба] ; Одес. обл. ин-т усовершенствования учителей. – Одесса : [б. и.], 1941. – 40 с.

235. Шалотэ и его «Опыт национального воспитания» : (очерк из истории педагогических систем во Франции XVIII в.) / А. Г. Готалов-Готлиб // Тр. Одес. держ. ун-ту. 3б. каф. педагогіки. – 1941. – Т. 2. – С. 79–103.

1945

236. Академик Федор Иванович Успенский / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1945. – 7 фев. (№ 26). – С. 2.

237. Памяти академика Успенского / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1945. – 1 июня (№ 107). – С. 2.

1946

238. Великий русский педагог : (75 лет со дня смерти Константина Дмитриевича Ушинского) / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 3 янв. (№ 2). – С. 3.

239. Героическая оборона Одессы в апреле 1854 г. / А. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 24 апр. (№ 84). – С. 4.

240. Письмо в редакцию / А. Г. Готалов-Готлиб // Большевист. знамя. – 1946. – 5 марта (№ 47). – С. 4.

1947

241. Академик Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель : (по личным воспоминаниям) / А. Г. Готалов-Готлиб // Сб. науч. работ ист. фак. – 1947. – Т. 2. – С. 55–68.

242. Одесса в период разложения феодально-крепостнических отношений и зарождения капитализма (1794–1860) / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя к 150-летию со дня основания / редкол.: С. Я. Боровой, С. А. Вольский, А. Г. Готалов-Готлиб, К. П. Добрлюбский, И. А. Сосновский. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1947. – С. 19–76.

243. Почалися державні іспити / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1947. – 18 лист. (№ 2). – С. 1.

244. Предистория Одессы / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1947. – С. 9–16.

245. Слов'язнавчі традиції нашого університету / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1947. – 14 груд. (№ 6). – С. 2.

246. Турция : IX. Народное образование / [А. Г. Готалов-Готлиб]* // БСЭ : [в 66 т.] / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – [1-е изд.]. – М. : АО «Совет. энцикл.», 1947. – Т. 55. – Стб. 395–397.

247. Ф. И. Успенский как профессор и научный руководитель / А. Г. Готалов-Готлиб // Визант. временник. – 1947. – Т. 1. – С. 114–126.

1948

248. Американський університет – одно з вогнищ реакції / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 10 лют. (№ 6) ; 21 лют. (№ 7) ; 28 лют. (№ 8) ; 15 берез. (№ 10) ; 24 берез. (№ 11) ; 30 берез. (№ 12).

249. Підсумки державних екзаменів на історичному факультеті / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 10 січ. (№ 2). – С. 1.

250. Розвиток історичної науки в Одеському університеті / А. Г. Готалов // За більшов. кадри. – 1948. – 1 січ. (№ 1). – С. 2.

1950

251. Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета : историографическое исследование. Ч. 1 (1818–1837) / А. Г. Готалов-Готлиб. – Одесса, 1950. – 82 с. – Машинопись.

1951

252. Одесский университет им. И. И. Мечникова / А. Готалов-Готлиб // Вестн. древ. истории. – 1951. – № 1 (35). – С. 279–280.

1955

253. Видатний історик-візантиніст і славіст академік Ф. І. Успенський / А. Г. Готалов-Готліб // За наук. кадри. – 1955. – 1 черв. (№ 18). – С. 2–3.

1957

254. Одесса в 30–50-х годах XIX века / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 35–52.

255. Основание города и его развитие в первые десятилетия / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 15–34.

256. Предыстория Одессы / А. Г. Готалов-Готлиб // Одесса : очерк истории города-героя. – Одесса : Одес. обл. изд-во, 1957. – С. 7–14.

257. Систематичний покажчик до «Записок Новоросійського університету» за 1867–1919 рр. Передмова / А. Г. Готалов-Готліб // Пр. Одес. держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова. Бібліогр. серія. – 1957. – Т. 147, вип. 1. – С. 33–34.

Додаток 2

Ресстр розвідок щодо біографії та діяльності А. Г. Готалова-Готліба

1. Успенский Ф. И. В историко-филологический факультет Новороссийского университета. Отзыв о сочинении «О военном устройстве Византийской империи»¹⁰ / Ф. И. Успенский // Зап. Императ. Новорос. ун-та. – Одесса, 1893. – Т. 58. – С. 19–20.
2. Гордієвський М. І. [Рецензія] / М. І. Гордієвський // Наша школа. – 1925. – № 3–4. – С. 115–118. – Рец. на кн.: Гергет А., Готалов-Готліб А. Современные педагогические течения в социологическом освещении. Херсон : Госиздат Украины, 1925. 249 с.
3. Готалов-Готліб Артемій Гр. // Наука и научные работники СССР : справочник : [в 6 ч.] / сост. Комис. «Наука и науч. работники СССР» под наблюдением и непосредств. рук. С. Ф. Ольденбурга и Е. Ф. Карского. – Ленинград [СПб.] : изд-во АН СССР, 1928. – Ч. 6 : Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – С. 92.
4. Філіпов Ю. [Рецензія] / Ю. Філіпов // Шлях освіти. – 1930. – № 5–6. – С. 247–248. – Рец. на ст.: Готалов-Готліб А. Г. Реформаційний рух у царині народної освіти сучасної Англії. Ч. 1 : 1918–1924. *Пр. наук.-дослід. каф. педагогіки й педології при Одес. ІНО*. Одеса, 1929. Т. 1. С. 5–48.
5. Бурлаков Я. Одеські «Зубри»? / Я. Бурлаков // Студент революції. – 1930. – № 5. – С. 27–28.
6. 50 родин вселяються у будинок спеціалістів // Чорном. комуна. – 1934. – 4 жовт. – С. 4.
7. Перший державний екзамен на історичному факультеті : (бесіда з головою державної комісії проф. А. Г. Готаловим) // За більшов. кадри. – 1949. – 6 черв. (№ 16 (255)). – С. 1.
8. Готалов-Готліб А. Одесский университет им. И. И. Мечникова // Вестн. древ. истории. – 1951. – № 1 (35). – С. 279–280.
9. Недзвідський А. В. Пам'яті найстарішого : [проф. А. Г. Готалов-Готліб] / А. В. Недзвідський // За наук. кадри. – 1960. – 14 верес. (№ 24 (651)). – С. 4.
10. Артемій Григорьевич Готалов-Готліб : [некролог] // Зап. Одес. археол. о-ва. – 1960. – Т. 1 (34). – С. 375–376.
11. Карышковский П. О. Артемий Григорьевич Готалов-Готліб : [некролог] / П. О. Карышковский // Визант. временник. – 1962. – Т. 21 (46). – С. 275–276.
12. Гольдін Ф. Л. А. Г. Готалов-Готліб / Ф. Л. Гольдін // Укр. іст. журн. – 1966. – № 1. – С. 144–145.
13. Гольдін Ф. Л. Цінна спадщина : до 100-річчя А. Г. Готалова-Готліба / Ф. Л. Гольдін // За наук. кадри. – 1966. – 12 січ. (№ 1 (846)). – С. 3.
14. Гольдин Ф. Л. Научно-педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готліба / Ф. Л. Гольдин // Совет. педагогика. – 1966. – № 12. – С. 101–105.
15. Чухрій П. Дослідник, історик, педагог [А. Г. Готалов-Готліб] / П. Чухрій // Чорном. комуна. – 1966. – 15 січ. (№ 10 (12.398)). – С. 4.
16. Гольдин Ф. Л. Ученый, педагог [А. Г. Готалов-Готліб] / Ф. Л. Гольдин // Знамя коммунизма. – 1966. – 18 янв. (№ 12 (6749)). – С. 4.
17. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов [та ін.]. – 2-ге вид. – Київ : голов. ред. УРЕ, 1979. – Т. 3. – С. 130.
18. Боровой С. Я. А. Г. Готалов-Готліб / С. Я. Боровой // Боровой С. Воспоминания. – М. ; Иерусалим, 1993. – С. 345–355.
19. Зленко Г. Д. Хто він, оцей А. Готліб? / Г. Д. Зленко // Крим. світлиця. – 2000. – 27 жовт. – С. 15.

¹⁰ Автор твору студент А. Г. Готалов-Готліб.

20. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2000. – Т. 2. – С. 291–293.
21. Немченко І. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. В. Немченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : у 4 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; відп. ред. В. А. Сминтина. – 2-ге вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2 : А–І. – С. 334–336.
22. Готалов-Готліб Артемій Григорович. Історик, педагог // Букач В. М. Історія Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського в особах : біогр. довід. / В. М. Букач. – Одеса : ПДПУ, 2005. – С. 26.
23. Сухомлинська О. В. Готалов-Готліб Артемій Григорович (1866–1960) / О. В. Сухомлинська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : XX століття. – С. 303–307.
24. Бачинська О. А. Готалов-Готліб Артемій Григорович / О. А. Бачинська // Енциклопедія сучасної України. Т. 6 : Го–Гю / ред.: Дзюба І. М. [та ін.]. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2006. – С. 332.
25. Бирштейн А. И. Суета сует? / А. И. Бирштейн // Мигдаль Times. – 2008. – Июнь–июль (№ 96–97).
26. Гребцова І. С. Готалов-Готліб Артемій Григорович / І. С. Гребцова, В. М. Гребцов // Одеські історики : енциклопед. вид. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Асоц. європ. культури ; [відп. ред. Савченко В. А. ; редкол.: Литвин В. М. та ін.]. – Одеса : Друк. дім, 2009. – Т. 1 : Початок XIX – середина XX ст. – С. 104–107.
27. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.) : позитивний досвід невдалого експерименту / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова. – Одеса : ТЕС, 2010. – С. 22–23, 42, 53, 100, 123, 147, 183, 202, 215–216, 219, 233, 250, 258–259, 273, 291, 332, 343, 352, 358, 368–370, 382, 385, 392. – Про А. Г. Готалова-Готліба.
28. Коваленко О. І. Погляди А. Г. Готалова-Готліба на розвиток системи народної освіти в Україні (1920–1924 рр.) / О. І. Коваленко // Гуманітар. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. Держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди» : Педагогіка. Психологія. Філософія. – Переяслав-Хмельницький. – 2011. – Вип. 21. – С. 107–111.
29. Приходько Г. І. Оригінальна система фізичного виховання учнівської молоді А. Г. Готалова-Готліба (початок XX ст.) / Г. І. Приходько // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2011. – Вип. 14. – С. 43–53.
30. Дмитриев А. Н. Необычная история одесского профессора : А. Г. Готалов-Готлиб (1866–1960) между политикой и педагогикой / А. Н. Дмитриев // Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 листоп. 2012 р.) / Одес. держ. акад. буд-ва та архітектури ; [редкол.: Дорофеев В. С. (голов. ред.) та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 59–64.
31. Белоков Д. А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале XX в. / Д. А. Белоков // Вестн. архивиста. – 2014. – № 4. – С. 274–287.
32. Головань Т. М. Новаторская педагогическая деятельность А. Г. Готалова-Готлиба в Ялте в начале XX века / Т. М. Головань // Проблемы соврем. пед. образования. – 2014. – № 2 (44). – С. 85–92.
33. Головань Т. М. Вклад А. Г. Готалова-Готлиба в развитие образования в Ялте в начале XX века / Т. М. Головань // Психология и педагогика на современном этапе : материалы 6-й Междунар. науч.-практ. конф. (Ставрополь, 2015) – Ставрополь : Логос, 2015. – С. 56–62.
34. Готалов-Готліб Артемій Григорович // Не забудемо, пам'ятаємо : співробітники ОНУ імені І. І. Мечникова в роки Другої світової війни : інформ. вид. / голов. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: А. П. Бахчиванжи, А. С. Ложешник. – Одеса, 2015. – С. 297–298.
35. Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб на вершині адміністративної кар'єри : життя та діяльність одеського вченого в 1944–1952 рр. / П. А. Майборода // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 116–141.

36. Великодна Г. В. Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба : до 150-річчя з дня народження / Г. В. Великодна // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2016. – Т. 21, вип. 1. – С. 30–49.
37. Левченко В. В. Историографическая находка: отзыв профессора А. Г. Готалова-Готлиба о докторской диссертации профессора В. И. Селинова / В. В. Левченко // Південний захід. Одесика : іст.-краєзн. наук. альм. – Одеса : Друк. дім, 2016. – Вип. 21. – С. 168–190.
38. Майборода П. А. Ad memoriam. Бібліографія А. Г. Готалова-Готліба (1866–1960) (до 150-річчя від народження) / П. А. Майборода // *Libra* : зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків / під ред. І. В. Немченко. – Одеса, 2017. – С. 154–183.
39. Левченко В. В. А. Г. Готалов-Готліб (1866–1960) : професійна ідентичність історика в контексті еволюції істориографічних ситуацій / В. В. Левченко // Програма 9-го методологічного семінару «Глобальна історія, національні наративи та професія історика з перспективи теорії й практики» (19 жовт. 2017 р.). – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2017. – С. 3.
40. Левченко В. В. Материали личного архива А. Г. Готалова-Готлиба как исторический источник / В. В. Левченко // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. пр. – Херсон, 2017. – Вип. 6. – С. 190–197.
41. Левченко В. В. Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960) / В. В. Левченко // Стародавнє Причорномор'я. – Одеса, 2018. – Вип. 12. – С. 312–319.
42. Левченко В. В. Новые штрихи к просопографическому портрету одесского ученого-историка А. Г. Готалова-Готлиба / В. В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – Т. 23, вип. 1 (19). – С. 57–84.
43. Левченко В. В. Концепція німецької педагогічної теорії та системи освіти часів Веймарської республіки в істориографічній практиці 1920-х рр. професора А. Г. Готалова-Готліба / В. В. Левченко // Україна та Німеччина : міждержавні відносини : зб. наук. пр. – Чернігів : Сівер. центр післядиплом. освіти, 2018. – С. 314–328.
44. Alekseenko M. English-publications in the personal book collection professor A. G. Gotalov-Gotlib scientific library of Odessa I. I. Mechnikov national university / M. Alekseenko, V. Levchenko // *Бібл. Меркурій*. – 2019. – Вип. 2 (22). – С. 75–85.
45. Левченко В. В. Идеи педагогической теории и системы образования Веймарской республики в научном наследии А. Г. Готалова-Готлиба / В. В. Левченко // От Версаля и Веймара до образования двух Германий (ФРГ и ГДР), 1919–1949 гг. : Актуальные вопросы исторической германистики, отечественной и всеобщей истории, геополитики и международных отношений, социально-гуманитарных наук и права : материалы междунар. науч. конф. (Витебск, 3–4 окт. 2019 г.). – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2019. – С. 72–74.
46. Готалов-Готліб Артемії Григорович. Історик, педагог // Букач В. М. Історія Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського в особах : біогр. довідник / В. М. Букач. – Одеса : ПНПУ, 2020. – С. 25–26.
47. Майборода П. А. А. Г. Готалов-Готліб у роки війни та революції / П. А. Майборода // *Libra* : зб. наук. пр. центру антикознавства та медієвістики. – Одеса, 2020. – С. 97–109.
48. Майборода П. А. З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Ч. 1 : Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр. / П. А. Майборода // Стародавнє Причорномор'я. – Одеса, 2023. – Вип. 14. – С. 90–101.
49. Левченко В. В. Історико-філософська спадщина А. Г. Готалова-Готліба на тлі філософських традицій 1920-х – 1940-х рр. / В. В. Левченко // Докса. – 2023 (у друці).

Velikodnaya A. V.,
Chief Bibliographer
Scientific Library
Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

Levchenko V. V.,
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines of
Odessa National Maritime University (ONMU),
Professor at ONMU
34 Mechnikov St., Odesa, 65029, Ukraine
tel.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

Mayboroda P. A.,
Master of History
Teacher of History at Odesa lyceum No 50 of Odesa City Council
46 Kinna St, Odesa, 65023, Ukraine
tel.: +380634869957
e-mail: pasamajboroda@gmail.com

INTELLECTUAL HERITAGE OF A. G. GOTALOV-GOTTLIEB: BIBLIOGRAPHY, REVIEW, COMMENTS

Summary

Scientific and bibliographic representation of the humanitarian scholar A. G. Gotalov-Gottlieb's intellectual heritage is based on bibliographic sources and archival information. The classification and analysis of the structural composition of the bibliographic materials is carried out. The article considers the main regularities of formation, stages and directions of his scientific research in the context of the development of historical science in the late 19th century -the first half of the 20th century as well as the principles of its bibliographic representation, completeness and accuracy in bibliographic information. The presented bibliography adequately reflects the evolution of various scientific interests of the humanitarian scholar. Nevertheless, it can be supplemented with works from central and peripheral periodical we are unaware of. A brief review of publications on A. G. Gotalov-Gottlieb's biography and activities is made, dominant priorities of his scientific research are analyzed, the main directions and prospects for studying the scientist's creative heritage are outlined. Significant expansion and updating of the bibliographic list of works of the humanitarian scholar can be considered as the main result of the work done. It is admitted that the study A. G. Gotalov-Gottlieb's biography has mostly been completed, while the his oeuvre is still to be explored. It is emphasized that the scholar's interests were extremely broad including various aspects of Byzantine studies, history of education and pedagogy, historical and philosophical trends in pedagogy, historiography, local history studies, etc. But whatever field of knowledge his research belonged to, it was definitely dominated by historical factor, which confirms the dominating quintessence of a historian in his scientific research.

Keywords: A. G. Gotalov-Gottlieb, intellectual heritage, bibliography, biography, research, history, generations.